

„Interkulturális kommunikáció”: koncepciók, módszerek, kérdőjelek

Földes Csaba

*Egy cowboy és egy indián találkozik a prérin. Az indián mutatóját a cowboyra szegezi. Az válaszul felemeli szétterpesztett mutatóját és középső ujját. Az indián az arca előtt összekulcsolja a kezét. Erre a cowboy lazán int a jobb kezével. Mindketten továbblovagolnak. A cowboy hazaér és meséli a feleségének: „Képzeld, találkoztam ma egy rézbőrűvel. Megfenyegetett a mutatójával, hogy lelő. Akkor én a kezemmel azt jeleztem az indiánnak, hogy én kétszer lövöm le. És mivel nyomban kegyelmet kért tőlem, értésére adtam, tűnjön el.”
Néhány mérfölddel nyugatabbra, a wigwamban, asszonyának ezt meséli az indián: „Képzeld, találkoztam ma egy sápadtarcúval. Megkérdeztem, 'Hogy hívnak?' Mire ő azt mondta: 'Kecske.' Erre megkérdeztem: 'Hegy kecske?' Ő pedig azt válaszolta: 'Nem, folyami kecske.'”¹*

1. Kultúra – kommunikáció – nyelv: bevezető gondolatok

1.1 Tudományelméleti és -módszertani körökben azt tartják, hogy egy szakmai produktum (mint pl. a monográfia, a tanulmány vagy az előadás) esetében mindenekelőtt nem az a döntő: ad-e válaszokat és milyeneket az adott mű, ennél sokkal fontosabb, hogy releváns kérdéseket generáljunk.² Mint ahogy Szent-Györgyi Albert is vallotta: „Felvetni egy jó problémát, kérdezni egy jó kérdést – már a munka felét jelenti.” Ennek jegyében jelen írás néhány alapvető kérdést fogalmaz meg és problématerületet vet fel az ún. interkulturális kommunikáció konceptualizációja, problémadimenziója és ebből fakadóan az elemzési konzekvenciák vonatkozásában. (Hogy ezek a kérdések valóban relevánsak-e – ezt majd az olvasó dönti el.) Így e tanulmánynak az az elsődleges célja, hogy potenciálisan előremutató gondolkodási irányokat és érvrendszereket tárjon fel, körvonalazzon, valamint vitára bocsásson.³

1.2 A kérdéskör boncolgatásának fontos premisszája az, hogy a *kommunikáció* és az *interkulturalitás* mára a bölcsész- és társadalomtudományi diskurzus divatos szakkifejezésévé vált, holott mai jelentésük és használatuk egészen a közelmúltig alig-alig játszott szerepet. Például a *kommunikáció* címszót a *Magyar értelmező kéziszótár* (1980: 751) csak távközlési szaknyelvi jelentéssel ismeri, az *interkulturalitás* meg gyakorlatilag még csak nem is szerepel közkeletű forrásainkban. Ez utóbbi terminus technicus tartalma és jelentése ma sem egészen világos. Pólya (2004: 856) rámutat, hogy „a 'kommunikáció' olyan gyűjtőfogalom, amelynek definícióját még a szakmabeliek [...] sem adják meg a más tudományokban szokásos szigorral”. A *kommunikáció* szó jelentésének tisztázat-

lanságát mi sem mutatja jobban, mint hogy pl. Januscheck (2005: 132) vitatja annak lehetőségét, hogy „olyant mint kommunikációt” fogalmilag rögzítsünk. Többszövegű és kultúra-egybevetési tekintetben az a probléma is felmerül, hogy e terminus technicus tartalma és használata nem minden nyelvben azonos; pl. Stummeyer (1999) kifejtette, hogy a német ’kommunikáció’ szónak a franciában gyakran a ’dialógust’ feleltetik meg. A kultúra és az interkulturalitás fogalomrendszere, ha lehet, talán még összetettebb, lévén, hogy alapvetően kulturálisan meghatározott. Elég csak arra utalnunk, hogy az angol *culture*, a német *Kultur* és a francia *culture*, ill. a *civilization*, a *Zivilisation* és a *civilisation* terminus közel sem azonos jelentésű.⁴ Ezt szemléletesen példázza Huntington (1996) közismert művének német változatában a fordítói előszó, amelyben a fordító kifejti, hogy ahol az angol eredetiben *culture* szerepelt, ott ő a németben a *Zivilisation* műszót használta és fordítva. Ebből a nyelvek közötti diszcrepanciából annak kellene következnie, hogy az *interkulturalitás* terminus is az egyes nyelvek különféle ’kultúra’ jelentéseiből vezetődik le. Azonban ez nem így van; létezik ugyan számos *interkulturalitás*-koncepció, de azok nem a *culture-Kultur* stb. közötti különbségekkel függnek össze. Így ellentmondásos, hogy holott mást-mást jelent a *culture* és a *Kultur*, az *interculturell* és az *interkulturell* terminust a szakirodalom lényegében mégis azonos értelemben használja.

A mindennapok gyakorlatában a kultúrával (vö. Nyomárkay 2000), az interkulturalitással (vö. Hidasi 2004) és a kommunikatív kompetenciával (vö. Bańczerowski 2000) kapcsolatos kérdések egyre jelentősebbekké válnak, ami célzott tudományos reflexiót tesz szükségessé. Hiszen örömteli dolog, hogy Európa a magyarok számára ma már korántsem valamiféle „terrain vague”. Kelet és Nyugat közelebb került egymáshoz: új hálózatok jönnek létre, új koordináta-rendszer születik. További releváns jelenség a modern társadalmak „multikulturalizálódása”. Ennek tükrében jelen írás az ún. interkulturális kommunikációt tárgyszinten (mint interperszonális interakciót) és metaszinon (mint tudományterületet) vizsgálja, kritikusan összegzi a kutatási előzményeket és paradigmákat, majd néhány alapvető – metatudományi, metodológiai és gyakorlati – dilemma megfogalmazására vállalkozik. Ebből adódóan az a célja, hogy vázlatos fogalmi kérdés-megfogalmazásaival és modell-, ill. koncepcióelméleti felvetéseivel újabb impulzusokkal segítse a kérdéskör nyelvtudományi reflexióját.

2. A nyelvtudományi „interkulturalitás-kultúra” kontextusa és szintjei: ismeret-, ill. problémaháttér

2.1 A nemzetközi kutatásban az (Egyesült Államokból és Kanadából származó) *interkulturális kommunikáció* terminus – a továbbiakban IKK – az 1970-es, 1980-as évek óta igen elterjedt a legkülönbözőbb tudománykultúrák vonatkozásában (vö. Ladmiral és Lipiansky 1989; Rodrigo Alsina 1999; Samovar és Porter 2000; Olejárová 2004; Privalova 2005). A publikációk immár roppant nagy száma és sokszínűsége első pillantásra azt sugallja, mintha elméleti-metodológiai szempontból letisztult, vizsgálati tartalmaiban és irányjaiban kiegyensúlyozott kutatási helyzetről beszélhetnénk. A felhalmozott ismeretanyagot és

a kialakult kutatási tradíciókat alaposabban szemügyre véve azonban feltűnő, hogy ez az élénk szakmai érdeklődés elsősorban a szociálpszichológia, az antropológia, az etnológia, a kommunikációelmélet, a neveléstudomány (főként az idegennyelv-pedagógia tekintetében), a kultúratudomány, a társadalomelmélet, a menedzsmenttudomány és hasonló szakterületek részéről bontakozott ki, a nyelvészet viszonylag visszafogottan viszonyult e tématerülethez!

Pedig ez igen kívánatos lenne, hiszen már az 1.2 pontból is kitűnik: a globalizáció jegyében zajló kultúrák közti érintkezések centrális problémakörre váltak. Ennek kutatásából a nyelvészetnek mérvadó módon kellene kivenni a részét, mivel a kultúrák kontaktusai kommunikációs folyamatok keretében történnek, amelyek nyelvi természetűek. Ennek ellenére viszont – a tárgysíkon – azt sem tudjuk igazán, mit is jelent, hogyan zajlik az ún. interkulturális kommunikációs folyamat, és – analóg módon a metasíkon – nem teljesen világos, milyen természetű diszciplína (legyen/lehet) az IKK.

Az IKK ingadozó státusa megnyilvánul pl. Urbán fejtegetéseiben (2005: 311), aki az IKK-t egyazon mondatában hol a „diszciplínák” közé sorolja, hol „új interdiszciplináris tudományterületnek” nevezi, hol pedig azt tartja, „nagy haladást ért el az önálló tudománnyá válás útján”. A nemzetközi forrásmunkák is sok ellentmondást tartalmaznak. Például Roth (2004: 115) az IKK-t „igazi interdiszciplináris akadémiai diszciplínaként” találja, vagyis esetlen paradoxonba bonyolódva „interdiszciplináris diszciplínáról” értekezik. Straub (2005: 19) viszont azon álláspontjának ad hangot, hogy az IKK „nem önálló tudományos diszciplína és nem is kell, hogy azzá váljon”.

A terminológia és a tartalmak tekintetében egyébiránt léteznek alternatív felfogások is. Például a *nemzetközi kommunikáció* terminus tárgya (Ammon 1991: 11) – „kommunikáció különböző anyanyelvű beszélők között” – lényegében megegyezik az IKK-éval.⁵ Wildgen (2003: 195) változata, az *interkommunikáció*, országhatárokat átívelő kommunikációt akar jelölni. Takahashinál (2002: 96 ff.) az *interkulturális* mellett szinonimaként megjelenik a *multikulturális kommunikáció* is. Az IKK-val párhuzamos képzésű a *transzkulturális kommunikáció* terminus, amely jobbára a tömegtájékoztatási eszközök szintjén zajló kommunikáció vonatkozásában használatos (pl. Hepp és Löffelholz 2002). Viszont más jelentésben – a laikusok és a szakemberek közötti kommunikációra utalva – fordul elő ugyanezen terminus Kardorffnál (1998). Szinonimaként a szakirodalomban itt-ott *interkulturális diskurzussal* (Kiesling és Paulston 2005), *interetnikai kommunikációval* (Gumperz 2005), sőt *fajok közötti/inter-faji kommunikációval* (*interracial communication*, Rich 1974) vagy *transz-faji kommunikációval* (*transracial communication*, Smith 1973) is találkozhatunk. Újabb tartalmi-terminológiai megközelítéssel Dausendschön–Gey, Gülich és Krafft (1995) *exolingvális kommunikációt* említ azon konstelláció esetében, amikor anyanyelvi beszélők nem anyanyelveikkel kommunikálnak. Tovább árnyalja a képet Behrent (2003: 16) javaslata, aki az (azonos vagy különböző nyelvű) nem-anyanyelvi beszélők közötti párbeszédet *interalloglottális kommunikáció* névvel illeti. Az IKK-val rokonítható egyéb indítatásokhoz sorolható, hogy Hidasi (1996) – noha kommentár és definíció nélkül – *eurokommunikációt* említ, míg Geißner (1998) – Philipsen (1972), Bosse (1979) és mások nyomán – *etnoretorikáról*

és *etnohermeneutikáról* beszél, továbbá Finger (2002: 91), aki *transznacionális kommunikáción* „különböző nemzetállamok ‘részei’, azaz régiók, kisebbségek, társadalmi csoportok, egyesületek stb. közötti kommunikációt” ért.

Mindezekkel szemben ellenpólusként hat Rösler (1996: 35) intó kritikája, hogy gyakran az IKK „hangzatos jelszava mögött tetszés szerint félreértelmezett kultúrrelativizmus bújlik meg”.

2.2 A rendelkezésre álló (alkalmazott) nyelvészeti írások, bár viszonylag számosnak tűnnek – egyes kétségekívül konstruktív kezdeményezések, ill. vizsgálati irányok ellenére – még jobbára kezdeti stádiumot tükröznek. Így ezek zömükben inkább csak töredékes impressziókat és/vagy anekdotákat, esetleg posztulátumjellegű munkaprogramokat tartalmaznak. Összességében tehát az empiria és az elmélet kapcsolatának hiányos explikációja tűnik szembe.

A nyelvészeti munkákban három jellegzetesség figyelhető meg: (1) a kollektívizmusból, homogenitásból, területiségből és állandóságból kiinduló kultúrafelfogásnak megfelelően inkább csak a „nemzetek” – pontosabban az ún. politikai, ill. államnemzetek – szintjén gondolkodnak⁶ és ezáltal a kultúra más, gyakran relevánsabb szintjeit figyelmen kívül hagyják, (2) elsősorban az üzleti kommunikáció feltérképezésére szorítkoznak, valamint (3) regionálisan főként az angolszász kultúrkör és Japán és Kína viszonylatára összpontosítanak (vö. Goddard és Wierzbicka 1997: 235).

További megállapításom, amely metatudományi és diszciplináris tekintetben tudományszakunkra nézve még kedvezőtlenebb, a következő: az *interkulturális kommunikáció* konceptualizációjában és értelmezésében a nyelvészet alig játszik lényegi szerepet. Alátámasztásul megemlítem pl. Thomas, Kinast, Schroll–Machl (2003), ill. Thomas, Kammhuber, Schroll–Machl (2003) új, monumentális kézikönyvét, amely címében egyértelműen *interkulturális kommunikációt* ígér, viszont a nem kevesebb, mint 900 oldalon a tényleges beszéd-folyamatról nagyon kevés, nyelvészetről pedig gyakorlatilag semennyi szó sem esik. Az egyedüli potenciális fejezet, amely legalább a címében tartalmazza az *interkulturális kommunikációt*, az erlangeni Alexander Thomas pszichológus-professzor tollából származik, így messzemenően lélektani irányultságú és nyelvtudományi szempontokkal nem foglalkozik, sőt egyetlen nyelvészeti hivatkozás, ill. szakirodalom sem lelhető fel benne! A kötetet megismervén az a benyomás alakul ki, hogy a mű Thomas pszichológiai műhelyének ún. kultúrástandard-kutatásának különféle elméleti-metodikai aspektusait és főként gyakorlati felhasználási szintereit mutatja be (vö. Földes 2005). Hasonlóképpen hiányolhatók a nyelvészeti szempontok Podsiadlowski (2004) monográfiájából, amelynek 201 tételből álló regisztere semmiféle nyelvre, nyelviségre vagy nyelvészetre utaló címszót nem tartalmaz.

A hagyományos „interkulturalitási kultúra” további problémája, hogy az IKK mint részdiszciplína gyakran túlságosan leegyszerűsítve és meglehetősen normatív szemlélettel a kommunikációs félreértésekre és buktatókra szorítkozik (amit pl. Rehbein 2001: 174 is elismer). A kulturaközi kommunikációs folyamatok mindennapi valóságában viszont ez nem feltétlenül van így: pl. az angol nyelv ma a műszaki-természettudományi szakmai érintkezés lingua francája, használata a szakemberek körében jellemzően nem okoz különösebb kommu-

nikációs félreértéseket, sőt, egyre inkább új kommunikációs formák, konvenciók jönnek létre – lényegében angol-amerikai kultúrástandardokkal. Hiszen az egyes nyelvek/nyelvváltozatok különböző mértékben vesznek részt IKK-s szituációkban. Schubert (2004: 327) szavaival: „Minél nagyobb arányban szerepelnek ilyen kommunikációs helyzetekben, annál inkább alakítja az illető nyelvváltozatot ez a speciális használat, először a nyelvhasználatban, majd a nyelvrendszerben is”. Mivel a nemzetközi angolt mint *lingua francá*t beszélők közösségének kapcsolata a normaadó angol anyanyelvi közösséggel egyre lazább, a nemzetközi angol kétségkívül egy endonormatív és „alakított” nyelvvé válás útjára lépett (Schubert 2004: 325).

Mindezek mellett a kutatás során figyelembe veendő, hogy nem egyedül a kultúra mérvadó, vagyis nem értelmezhetünk mindenféle kommunikációs sajátosságot csakis a kultúra, illetve az interkulturalitás erőterében. Ugyanis azokra a körülményekre, amelyek között létrejönnek a kommunikációs események, részben meglehetősen különböző tényezők egész sora hat ki. Tényezők olyan komplex együtteséről van tehát szó, amely meghatározza a kommunikációs folyamatok belső (egyéni) és a külső (szituatív) keretfeltételeit. A szituatív feltételek vonatkozásában megkülönböztethetünk tágabb és szűkebb értelemben vett szituatív feltételeket. Az előbbieknél fölérendelt státusuk van és módosítóan hatnak az utóbbiakra. A külső keretfeltételeket széles körben az a kulturális tér határozza meg, amelyhez a beszélő tartozik, a szűkebb értelemben vett szituatív keretfeltételek magára a beszédshituáció adottságaira vonatkoznak. Egészében az a jellemző, hogy a komplex kommunikációs folyamatok sokrétű hatásnak vannak kitéve, amelyek egyúttérhatásukban specifikus módon kondicionálják a beszélő kommunikációs cselekvését.

Összegezve és némileg sarkosan fogalmazva: (a) Nem tudjuk, mi az az IKK, vagyis mi a vizsgálati tárgyunk. (b) Nem tudjuk (legalábbis nincs róla konszenzus), hogyan akarjuk elnevezni azt, amiről nem tudjuk, micsoda. (c) Csak azt tudjuk, hogy azt, amit általában IKK-nak tekintünk, különféle módon hívjuk (diszciplínák feletti terminológiai probléma) és hogy a nyelvtudomány erről még nem kellően foglalt állást (nyelvészeten belüli probléma).

3. Terminusok, módszerek, definíció-kísérletek

3.1 A fentiekből részben már következik, hogy a terminológia megoldatlansága az alapvető nehézségekhez tartozik. Ez olyan tényekben is megnyilvánul, hogy a szakirodalomban találkozunk olyan műszavakkal, mint amilyen az angolban egyrészt az *intercultural communication* (pl. Scollon és Wong Scollon 2005), másrészt a *crosscultural* vagy *cross-cultural communication* (pl. Levine és Adelman 1993). Bonyolítja a helyzetet, hogy ezek hol szinonimikus változatokként, hol pedig különböző jelentéssel szerepelnek, vö. Brislin (2000: 2 f.). A németben is fel-felbukkan mind az *interkulturell*, mind a *crosskulturell*, ill. a *krosskulturell* terminus. A magyarban úgyszintén előfordul az *interkulturális* (pl. Hidasi 2004) mellett a *kultúrákőzi* (pl. Falkné Bánó 2001),⁷ sőt a *keresztkulturális kommunikáció* (Szirmai 2002: 24) is. Az angol alapján András (1999: 45 ff.) megpróbál

különbséget tenni az *interkulturális* (= *intercultural*) és a *kultúraközi* (= *crosscultural*) jelző között; ez utóbbival „a kultúrák néhány jelenségének összehasonlítására” utalva (1999: 47).

A terjeszkedő interkulturalitás-konjunktúra terminológiailag abban is tetten érhető, hogy gyakran akkor is az *interkulturális* jelzővel élnek, ha egyszerűen ’kulturális’ értendő rajta, pl. Heringer (2004: 44 és 131) „interkulturális különbségeket”, ill. „differenciákat” említ, míg Stănescu (2004: 494) „interkulturális és ezáltal országismereti implikációkról” értekezik.

Nagyobb gondnak tekinthető a konceptualizációs törekvések heterogenitása, sőt gyakran kezdetlegessége, ellentmondásossága:

(a) Az IKK tárgysíkon a különféle forrásmunkákban a legkülönbözőbb jelentésekben szerepel, hogy csak néhány példát említek: ’nemzetközi együttműködés’ (pl. Lichtenberg 1994), ’kétoldalú tudományos diskurzus’ (pl. Takahashi 2002), ’idegennyelv-oktatási koncepció’ (pl. Hüllen 1992: 8), ’idegennyelv-oktatási tartalom’ (pl. Dzuriková 2004: 582), ’a kulturális cselekvési kompetencia bővítése’ (pl. Fritz 1998), ’más nyelvre történő fordítás’ (pl. Cs. Jónás 1998),⁸ ’nyelvek közötti kölcsönzések’ (pl. Nyomárkay 2006: 5 f.), ’kulturális kontrasztív kommunikációkutatás’ (pl. Soraya 1998), ’kisebbségi és többségi kultúrák párbeszéde’ (pl. Kramsch 2003: 82), ’az országismeret mint diszciplína továbbfejlesztett változata’ (pl. Dethloff 1992), ’az idegenséggel való találkozás interkulturális szerzők irodalmi műveiben’ (pl. Karakuş 2001), ’(irodalmi) művek recepciója’ (pl. Kim 1999) stb.

A heterogenitás, ill. a bizonytalanság abban is megnyilvánul, hogy az IKK néhol egy és ugyanazon munkában is különféle értelemben fordul elő, pl. Lichtenberg (1994) tanulmányában, de Zusmannál is (2003: 328 ff.), aki a többnyelvű terminológiai munkától a fordításig meglehetősen különböző dolgokat sorol az IKK-hoz. Bizonyos szerzőknél teljes a homály, pl. amikor Nečasová (2004: 90) azt mondja: „az interkulturális kommunikáció alapelvei az utóbbi évtizedekben elkezdene behatolni az idegennyelv-oktatásba is” vagy „adódik az interkulturális kommunikáció problematikája áthatolásának szükségessége az idegen nyelvek oktatásába” [sic!] (2004: 91).

Ha a tárgysíkot nézzük és az IKK-t mint sajátos beszédcselekvést tekintjük, akkor annak vajon mely alapelvei „hatolnak be” vagy „át” az idegen nyelvek oktatásába? Talán az, hogy milyen módon alakulnak ki félreértések stb.? Nečasová nyilván nem annak a leírására gondolhatott, hogy ezek hogyan fordulnak elő a nyelvórán. Ha viszont a metasíkon mint tudományterületről lenne róla szó, akkor is zavaros, mivel nem világos, hogy miként kerülnek be kutatás(módszertan)i alapelvek a tanítás gyakorlatába. Gyanítható, csupán az volt a szerző gondolata, hogy a nemzetközi kommunikációs helyzetekre történő felkészítés igénye hatja át a korszerű nyelvoktatást. Ez esetben ő az IKK-t – alighanem normatívan – valamiféle instrukciók tárának véli.

(b) Ha a továbbiakban csak a számunkra releváns – nyelvi-kommunikációs – jelentésre koncentrálunk, akkor is megállapítható: számos publikációban egyáltalán nincs is definíció, holott már a címük is explicite utal az IKK-ra. Ide sorolható többek között Gumperz (2001), Rehbein (2001), Heringer (2004), Podsiadlowski (2004) és Močar (2005).

(c) Egyes nyelvi vonatkozású munkák tartalmazzak ugyan valamiféle definíció-kísérletet, de azzal tulajdonképpen nem az IKK-t definiálják, pl. Gibson (2002: 9): „Interkulturális kommunikációra akkor kerül sor, ha a kibocsátó és a befogadó különböző kultúrából való”, aki e mondatával csak azt írja le, hogy milyen körülmények között lép fel IKK, nem azt, mi is az. Beniers (2006: 58) az IKK-t így foglalja össze: „Az interkulturális kommunikáció olyan szimbolikus, tranzakcionális és információt tartalmazó folyamat, amelyben a résztvevők között a különbségek mértéke néha olyan nagy, hogy azáltal félreértések és különböző elvárások keletkeznek.” Ebből azonban nem derül ki, miféle folyamat az IKK, csak az, hogy milyen nehézségek léphetnek fel annak során. Nečasová fejtegetése még távolabb áll egy klasszikus fogalmi definíciótól:

„Az interkulturális kommunikáció bonyolultabb problémát jelent, mert más-képpen zajlik, mint két olyan beszélő közötti kommunikáció, akik közös kulturális háttérrel rendelkeznek (ebben az esetben a kibocsátó automatikusan olyan verbális és nonverbális eszközöket választ, amelyekkel a befogadó a közlést helyes jelentésben dekódolni tudja). Ezzel ellentétben az interkulturális kommunikáció megértésének [sic!] az a feltétele, hogy a kommunikációs partnerek azonos nyelvi struktúrával rendelkeznek (grammatika), azonos jeleket (mind verbális jeleket, azaz szókincset, mind nem-verbálisat, pl. gesztika és mimika) használnak, továbbá a nyelvi háttérrel azonosan értik (országismeret) és nem utolsósorban a nyelvhasználat ugyanazon szabályait követik (vagyis a stilisztikai elemek megfelelő használata jellemző, a konkrét szituáció figyelembevételével). Nečasová (2004: 87)

Ezzel az a baj, hogy a szerző az IKK-t nem definiálja, hanem a megértési folyamat lehetséges nehézségeit taglalja.

(d) A legtöbb nyelvész szerint az IKK az eltérő kulturális csoportokhoz tartozó emberek nyelvi interakcióját jelenti (pl. Pinto 1992: 68; Clyne 1997: 313; Falkné Bánó 2001: 11; Hidasi 2004: 33; Schugk 2004: 53). Lényegében hasonló az a megközelítés is, amely szerint IKK akkor lép fel, ha egy adott kultúrában megfogalmazott üzenetet egy másik kultúrában kell értelmezni (pl. Porter - Samovar 2000: 7). Vagyis a probléma lényege az, hogy „valóságérzékelésünket és a valósághoz való viszonyunkat a kultúránk, ezen belül is az adott kultúra nyelve határozza meg, és ennek szűrőjén keresztül értelmezzük és értjük meg a hozzánk érkező információkat” (Hidasi 2004: 28). Hiszen már a brit filozófus Winch (1972: 28) is megfogalmazta: „Szociális viselkedésünket nem értelmezhetjük a *mi* racionalitási normáinktól függetlenül.” Következésképpen a szociokulturális értékek szorosan összefonódnak bizonyos beszédcselekvések megvalósulásával. Így a kutatás azt feltételezi, hogy a kultúráközi interakciókban a beszélgetőpartnerek saját kultúrájuk viselkedési sémáit követik, amikor idegen kultúrájú kommunikációs cselekvéseket értelmeznek (vö. a tanulmány mottójául szolgáló gesztusviccet).⁹ Lényegében tehát pragmatikai transzferről van szó. Tradicionálisan ennek két válfaját szokták megkülönböztetni, éspedig a pragmalingvisztikai transzfert és a szociopragmatikai transzfert (vö. Kasper 1992: 207 ff.). Emellett Rileyhez (1989: 237 ff.) kapcsolódva harmadik típus-

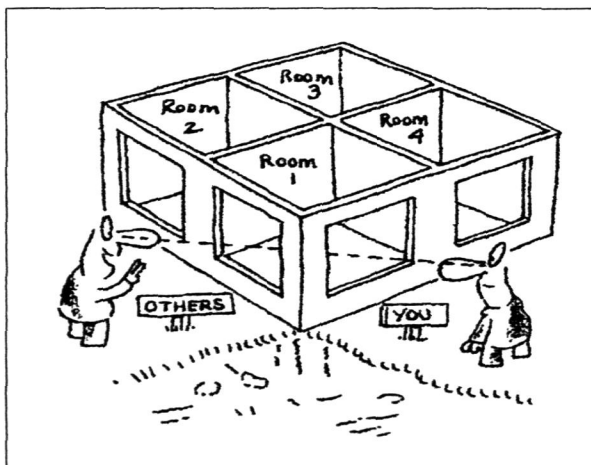
ként nem-nyelvi transferről is beszélhetünk (és ez alapvetően a kommunikáció nonverbális aspektusára vonatkozik).

A beszélőket vezérlő interakcionális kompetencia azonban semmiképpen sem statikus, ahogy arra Oksaar (2005: 33) a megfelelő „behaviorémákkal” kapcsolatban rámutat. Hangsúlyoznunk kell, hogy **beszélők** interakciójáról van szó.¹⁰ Fontos azt is nyomatékosítani, hogy dinamikus folyamat-fogalomról van szó: vagyis koncepcionálisan különböző életvilágokból származó személyek interakciója során újabb sajátos kultúra – egyfajta „tercier kultúra” – jön létre (lásd 3.2).

Egy tágabban értelmezett IKK a személyek közötti interakció mellett magában foglalja a „mediatizált interkulturális kommunikáció szintjét is” (Lüsebrink 2005: 8), vagyis az IKK mediális megnyilvánulási formáit a film, a televízió, a rádió, az internet stb. vonatkozásában.

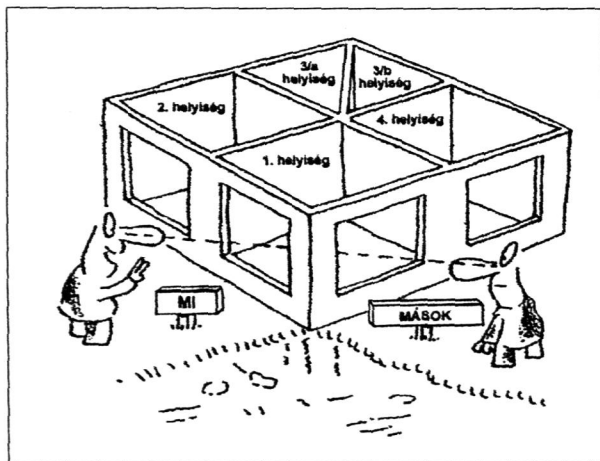
A nyelvészetben szokásos – és a fentiekben taglalt – szűkebb megközelítési mód modellálása ölt testet Gibson (2002: 20) illusztrációjában (vö. 1. ábra). Itt az 1. helyiség,¹¹ amely számunkra (a beszélők számára) tudatos, valamennyi azon elképzelésünket, attitűdünket és viselkedésünket szimbolizálja, amely számunkra mint emberi lények számára közös. Ezen kívül létezik még két olyan helyiség (a 2. és a 4.), amelybe csak az illető kultúra képviselői bírnak betekintéssel, míg a 3. helyiség mindkettőjük számára rejtve marad.

1. ábra: Gibson IKK-modellje

A modellt néhány részletében módosítottam, amennyiben a terminológiát és a figurák elhelyezkedését megváltoztattam, továbbá a 3. helyiséget két részre bontottam, mivel szerintem a „láthatatlan” helyiség a két kommunikációs partner számára – legalábbis részben – különböző, vö. a 2. ábrát:

2. ábra: Földes IKK-modellje

Egyébiránt az IKK-gondolatkörhöz hozzá kell tenni, hogy a célnyelvi viselkedés is befolyásolhatja az anyanyelvi (intrakulturális) kommunikációt, vagyis a pragmatikai transzferjelenségek hatása fordított irányban is érvényesülhet (vö. Bou Franch 1998: 10).

A (d) pontban összefoglalt hagyományos IKK-konceptió több (explicit vagy implicit) előfeltevéseken alapul (vö. Auer és Kern 2001: 89 f.), éspedig:

- (1) IKK a priori mindig fellép, ha két vagy több, különböző kultúrához tartozó személy interakcióba lép egymással.
- (2) A *kultúra* valamiféle előírások, receptek sorát jelenti: mit tegyünk, mit ne tegyünk egy adott társadalomban/közösségben (az adott kulturális közösség „Do’s & Don’ts-ai”).¹²
- (3) A különböző kultúrákhoz tartozó személyek, ha egymással interakcióba kerülnek, azt feltételezik partnerükről, hogy ugyanúgy viselkedik, mint ők, valamint kommunikációs fellépésüket nem képesek interkulturális helyzetekhez igazítani.¹³
- (4) Az „interkulturalitás” ab ovo problematikus dologként jelenik meg.

3.2 Gyakorlati tapasztalataink azonban arról tanúskodnak, hogy ez koránt sincs így. Hogy ehelyütt csak egyetlen aspektust emeljek ki: az egyes kultúrákhoz tartozó személyek igenis képesek alkalmazkodni a kultúrák érintkezésekor fellépő szükségszerűségekhez és célszerűségekhez. Az eközben létrejövő új (köztes) kultúrát mintegy *interkulturának*, vagy méginkább *tercier kultúrának* tekinthetjük.¹⁴ Ennek megfelelően terciér kultúrák csak a résztvevőktől függően léteznek. Nem állandóak és szilárdak, hanem úgymond „történnek”, folyton-folyvást újratelemik őket, éspedig egy „harmadik”, egy köztes világ értelemben, amely az eredeti két életvilágnak nem teljesen felel meg.

Vagyis, ha következetesen végiggondoljuk, hogy tulajdonképpen mit is szottunk IKK-n mint empirikus jelenségszféra érteni, metasztin legalább öt különböző problémacsoportot diagnosztizálhatunk:

(1) A kultúra problémája: mi is maga a kultúra?¹⁵ Mikor tartoznak a beszélők két különböző kultúrához? Egy alföldi „más kultúrájának” számít mondjuk a Dunántúlon? Vagy egy erdélyi magyar kivel tartozik egyazon kulturális közösségbe? A magyarországi magyarokkal? A többi román állampolgárral? A kérdés nyilván nem ilyen egyszerű! De ha már a kultúra fogalma és koncepciója ennyire bonyolult, akkor az interkulturalitás (mint egy absztrakciós síkkal fentebbi interpretációs konstruktum) nyilván még összetettebb.

(2) A nyelv problémája: ha nincs a beszélők számára közös nyelv, akkor hogyan kommunikálnak? Ha pedig van közös nyelv, akkor miért abból indulunk ki, hogy a beszélők semmilyen fokon sem sajátítottak el semmit annak kulturális, ill. kommunikációs-interakciós normáiból? Ha mondjuk egy japán és egy holland tárgyal, miért feltételezzük (mint az számos publikációban látens módon megtörténik), hogy, bár mindketten olyan szinten bírják az angolt, hogy a nyelvi kommunikáció létrejön, a japán pontosan úgy viselkedik és kommunikál, mintha Japánban japánul tenné, és a holland, mint Hollandiában hollandul szokta?

A fent bírált interkulturális „mítosz”, ti. hogy az IKK során mindenki mechanikusan saját nyelvének kommunikációs kulturális szokásai szerint cselekszik, az „inherensen interkulturális” (Schubert 2004: 319) eszperantó nyelven zajló kommunikációs viszonylatok által is relativizálódik. Az eszperantónak a sajátossága a nagyon speciális kulturális megalapozottságában rejlik. A beszélőközösség „az eszperantó saját kultúrájának hordozója. Ez egy ‘interkultúra’” (vö. Schubert 2004: 319, 321).

(3) A beszédcselkvés problémája: tapasztalatok azt mutatják, hogy kulturális érintkezési helyzetekben – gyakran nem várt módon – bármelyik fél különféle kommunikációs praktikákkal megpróbál alkalmazkodni a másikhoz, akár az a fél is, amelyik éppen az anyanyelvét beszéli (itt említhetünk helytelen attribúciókat és a „foreigner talk” jelenségét stb.).¹⁶ Knapp, Knapp és Potthoff (1990: 78) ilyen összefüggésben „interkulturális hiperkorrekciót”, Ostheider (2004: 195 ff.) „hiperakkomodációt” említ. Gyakorlati példaként idézhetők olyan mindennapos esetek, amikor egyes külföldiek (tudván, hogy a magyarban az utónév követi a családnévét), a magyar partner által már előre gondosan „nemzetköziesített” utónév-családnév-sorrendet („pl. Dr. István Kovács”) még egyszer megfordítja és „Dr. István” megszólítást alkalmaz. Az ilyen hiperakkomodációs – és interkulturális viszonylatokban teljességgel „normális” – kommunikációs stratégia során létrejövő interakciót talán *inverz (interkulturális) kommunikációnak* lehetne nevezni. Vagyis nyilván mégsem olyan egyszerű a helyzet, mint ahogy Heringer (2004: 194) a sikeres IKK feltételrendszerét látja, hogy ti. „A közös tudás elég.”

(4) Az „idegenségi tapasztalatokból” adódó szociálpszichológiai probléma: Luhmann (1984: 152) rendszerelméletében fontos szerepet játszik az ún. *konzingencia*.¹⁷ Ez lényegében azt jelenti, hogy a világunk ismeretébe vetett minden bizalmunk ellenére igaz: a világ lehet egészen másfolyen is! Avagy várakozása-

inkapcsán mindig számolnunk kell a nem várttal is. Összegezve: ismeretlen személyek találkozásakor a legnagyobb természetességgel élünk az ismert normalitásba vetett hittel, de alapvetően kétségbe is vonjuk.

Sajátos problematikát jelenít meg az ún. *kettős kontingencia*, amelyet Parsons (1971) szociológiai rendszerelmélete szakkifejezéseként vezetett be és amelyet Luhmann (1984) is átvett (vö. Vanderstraeten 2002 értelmezését). A fogalom arra utal, hogy két, egymás számára ismeretlen egyén viselkedése kölcsönösen kiszámíthatatlan, mivel mindkét személy – mint rendszer – rendkívüli komplexitású, azaz valószínűtlen a sikeres kommunikáció, ha két egyén mindegyike a beszédcselekvését a másik kontingens cselekvésétől teszi függővé, ami kultúráközi helyzetekben gyakran megesik. Mindegyik fél megfigyeli a másik fél viselkedésének alakulását (azaz annak kontingenciáját), és a cselekvésnek a másik fél szemszögéből helyesnek vélt folytatását választja.

(5) Az interkulturális cselekvés érzékelésének és recepciójának problémája: mivel ez a recepció meglehetősen kultúrafüggő. Idevágó életvilágbeli esetpéldaként említhető egy tartósan Japánban élő európai szakember beszámolója: „Azokat a nyugatias kinézetű embereket, akik a japán szokásokat és a nyelvet túl perfekten ismerik, az eredeti japánok gyakran különösnek, ellenszenvesnek találják. Itt alighanem egyszerűbb az embernek, ha idegenségét egyben üzleti modellként ápolja, megőrzi” (*Focus*, 2005/8, 108. lap).

4. Konklúzió: továbblépés – gondolkodási irányok és vizsgálati módszerek

Láthatjuk, a tengernyi publikáció ellenére továbbra sem világos: tulajdonképpen mi is az az IKK mint jelenségtípus. Konkrétan mi számít IKK-nak? Ha mondjuk egy magyarországi magyar egy felvidéki magyarral beszél? Vagy ha ugyanez a magyarországi magyar egy magyarországi szlovákkal?¹⁸ Esetleg mindkettő vagy egyik sem? Kérdést kérdés követ...

4.1 Felvetem: nem lenne-e célszerűbb a jelenség elkülönítésekor, ill. definiálásakor egyfajta konstruktivista módon eljárni és nem annyira a megfigyelői, mintsem a résztvevői perspektívából közelíteni (vö. Drescher 2004: 118 ff.)?¹⁹ Például úgy, hogy feltételezzük: az interkulturalitást (mint gondolati-filozófiai konstrukciót) lényegében mi magunk hozzuk létre a kommunikációs esemény során.²⁰ Hátttere, hogy noha mindannyian folyamatosan részt veszünk a valóság létrehozásában, mégis úgy érezzük, hogy determinisztikus erők játékszerei vagyunk. Vagyis a szubjektív valóságból mi (is) konstruáljuk az objektívnek tűnő valóságot.

A szóban forgó esetben ez így magyarázható: a beszélők az interakciójuk során beszédpartnerüket kölcsönösen folyamatosan „mérészkelik” az idegenszerűség, ill. az azonos csoporthoz tartozás pólusai között, míg egyre inkább kialakul, hogy inkább közülük valóznak, vagy inkább idegennek ítélik egymást. Az „idegenség” egyik indikátora lehet a közös kulturális tudás²¹ nagymértékű – valóságos vagy vélt – hiánya. Eközben az is elképzelhető, hogy ez a kölcsönös kommunikativ-kulturális „letapogatás” a két fél részéről különböző eredményre vezet.

Például lehet, hogy egy magyarországi magyar bizonyos tekintetben intuitíve interkulturálisnak ítél egy kárpátaljai magyarral folytatott diskurzust, míg ugyanazt a beszédhelyzetet ez utóbbi semmi esetre sem minősítené annak, sőt – magyar önazonosságú lévén – valószínűleg sérelmesnek is érezné az „interkulturális” címkét. Ennek fényében a tárgyszinten talán úgy lehetne meghatározni az IKK-t, hogy akkor áll fenn, ha a nyelvi kommunikációt a résztvevő felek legalább egyike interkulturálisnak tekinti és kommunikációs hozzáállását, viselkedését ennek megfelelően alakítja, pl. megjelennek – a konverzációelemzésből ismert – „account”-ok (vö. Dausendschön-Gay és Krafft 1998: 167). Tekintettel a vizsgálati tárgy sajátosságaira egy ilyen indíttatás – a normatív definíciókkal szemben – nyitottabb és egyben specifikusabb (azaz jelen esetben adekvátabb) is. Ennek megfelelően az IKK-modellek nem valami már létezőt szemléltetnek, sokkal inkább létrehozzák azt.

4.2 A kommunikációs folyamat maga megragadható és magyarázható például a Greimasra (1995) épülő (strukturalista) szemiotika nyomvonalán is. Ennek szellemében a diskurzus jelentésének tulajdoníthatunk egy ún. mélyszintet (*deep level*), amely a jelentés azon alapstruktúráit foglalja magában, amelyek egy diskurzust egyáltalán bármiféle jelentéssel bíróvá tesznek, és amely a potenciális megérthetőséget biztosítja. E szint a különféle kultúrákra egyaránt vonatkozik. A jelentés az adott kontextusban konkretizálódik, és az a fajta jelentésmánifesztáció válik számunkra közvetlenül érzékelhetővé, amely valójában a jelentés felszíni síkja (*surface level* vagy *level of manifestation*).

A diskurzus is hasonlóan épül fel: mélystruktúrája megfeleltethető a szemantika mélystruktúrájának. A diskurzus mélystruktúrája két tengely – a szintagmatikus és a paradigmatisz – közötti kölcsönhatásokból áll. A szintagmatikus tengely alapvetően univerzális jegyeket mutat (azaz nem kultúrafüggő) és arra vonatkozik (Greimas 1995 és Jackson 1997 nyomán),²² hogy minden emberi cselekvés célkitűzéssel (*contract*) kezdődik, majd a cél megvalósítása következik (*performance*), hacsak az igyekezet kudarcba nem fullad (*non-performance*). Ennek során egyes szereplők (aktőrök) segítik, míg mások hátráltatják a cél elérését, miközben egy másik „narratív szintagma” alanyaiként saját kitűzött céljuknak megfelelően cselekednek. A harmadik elem a reflexió, hiszen a gondolkodó ember mindig értékeli az általa végrehajtott cselekvéseket és azokra reflektál (*recognition, sanction*).

A célkitűzés – megvalósítás – értékelés hármasa alkotja az ún. narratív szintagmát. A paradigmatisz tengely arra vonatkozik, hogy a cselekvőnek a szintagmatikus tengely mindhárom pontján választania kell, mi is legyen az adott narratív szintagmában a konkrét elem. Választani nyilván csak azon elemek közül lehet, amelyek helyettesíthetők egymással anélkül, hogy a szintagma többi elemének jelentése alapvetően megváltozna. A választás ezen korlátai – az ún. szemiotikai korlátok vagy szemiotikai kényszer (*semiotic constraints*) – kultúrafüggők. Ebből következően az (interkulturális) diskurzus két – vagy több – narratív szintagma együttesének fogható fel, miközben főként a hozzájuk tartozó paradigmatisz tengelyek tekintetében kultúraspecifikus jegyek, ill. preferenciák lépnek fel.

A kommunikációs folyamatot a beszélők (a nem mindig tudatos) narratív modelljeik alapján értelmezik. Például a közlésnek nem csak az ún. belső

koherenciáját kísérik figyelemmel, hanem azt is, hogy az elhangzottak egésze hasonló-e az általuk ismert, megszokott narratíva-modellekhez. Ezt a közös társadalmi tudatból, a közös tudásból, azaz a közös kultúrából fakadó tipizálást tekinthetjük külső, vagyis narratív koherenciának. Az IKK-nak mint jelenségtípusnak a fentiek szerinti tudományos leírásakor például éppen ennek a kultúránként más és más narratív koherenciának a megragadása jelenthet izgalmas kutatási feladatot.

4.3 A résztvevői perspektíváknak és a kommunikációs stratégiáknak a 4.1. szellemében történő folyamatorientált rekonstrukciójához használható analitikus eszköztárnak ígérkezik az ún. *lakúna-modell*.²³ A XX. század 70-es éveitől ezzel a terminus technicussal a főként Oroszországban meghonosodott „etnopszicholingvisztikában” olyan heurisztikus eszközt jelölnek, amely az interkulturális kommunikációs helyzetekben fellépő félreértések vizsgálatára szolgál. Ennek nyomán Ertelt-Vieth (2004: 83) a modellt számos elemzési szempont és szint elkülönítési kategóriájaként alkalmazza, ami (legalább) három fő típus kikristályosodásához vezetett (vö. Ertelt-Vieth 2004: 83 ff):

- mentális lakúnak, amelyekhez az egyes nyelvrendszerekben fennálló különbségek sorolhatók (pl. az ún. apai név megléte az oroszban), beleértve valamennyi kognitív és affektív állapotban, valamint modellben tapasztalható eltéréseket, így tehát vannak emotív lakúnak, tudás-állománybeli lakúnak és nyelvrendszerbeli lakúnak;
- cselekvési lakúnak, amelyek a szavak használatbeli különbségeire utalnak (pl. orosz *drug* vs. angol *friend* 'barát') és alapvetően a gondolkodásban, a beszédben, a mozgásban és egyéb tevékenységekben, valamint folyamatokban megnyilvánuló különbségeket jelölnek;
- tárgyi vonatkozású lakúnak, amelyek a tárgyi világ kialakításának különbségeire vonatkoznak, pl. szabvány szövegek és képek (névjegykártyák, igazolványképek, üzleti levelek).

Tehát a *lakúna* műszó olyan valamit jelöl, ami kultúra-egybevető megközelítésben hiányként érzékelhető, vagy éppen teljesen másként manifesztálódik, vagyis egy szövegben/kontextusban fellépő olyan résről (hiányról) vagy különbségről van szó, amely idegen perspektívából érhető tetten. Így a lakúnak per definitionem (legalább) két kultúra vagy kulturális szint között lokalizálандók. Komplementer módon a *szimbólum* terminus technicus olyan jelenségeket fejez ki, amelyek definíció szerint kontextusba ágyazódnak, és amelyek kontextus híján lakúnát, vagyis rést eredményeznének (Ertelt-Vieth 2004: 90).

4.4 Gyümölcscsőző lehet a téma kutatása számára az ún. *kulturális forogatókönyveknek* (Wierzbicka 2002) az egyes nyelvektől független természetes szemantikai metanyelv (eredeti rövidítésben: NSM) segítségével történő leírása is. Megalkotója, Wierzbicka (2006: 740 ff.) abból indul ki, hogy a történetileg kifejlődött nyelvek, így terminológiájuk is, messzemenően kulturális meghatározottságúak, és ezért nem alkalmasak semleges, egzakt leírási nyelv gyanánt. Ezért az általa kimunkált NSM bő 60 ún. *szemantikai primitívummal*, vagyis egészen elemi szavakkal (mint *jó, rossz, valaki, valami, tud, gondol* stb.) dolgo-

zik, amelyek minden nyelvben megvannak és amelyeknek mindegyikben azonos a referenciája. Ezen eszköz az egyes nyelvekre jellemző forgatókönyveknek – az *interkulturális pragmatika* (vö. Kecskés 2004; Wierzbicka 2006) keretében történő – leírásához nagymértékben adekvátak tűnik.

4.5 Az IKK ilyen jellegű kutatása diszciplinárisan beilleszthető lenne egy „kulturaközpontú” nyelvtudományi paradigmába, azaz egyfajta *interkulturális nyelvészetbe*, amelynek alapvetéséről, céljairól, lehetőségeiről és tartalmáról a közelmúltban fejtettem ki gondolataimat (vö. Földes 2003).

4.6 Összességében az IKK-t leíró fogalomnak kellene tekintenünk. A nyelvi-kommunikációs adatok elemzésének elmélyítése a későbbiekben mindegyiknek (a) az elméleti-metodológiai alapok szélesítésével és (b) az empirikus háttér bővítésével érhető el. Eközben kívánatos lenne a vizsgálatok során az alábbi aspektusok figyelembevétele:

4.6.1 Az IKK-kutatás ne csak programatikus kinyilatkoztatásokra szorítkozzon és ne elsősorban a kommunikációs feltételek tárgyalására irányuljon, sokkal inkább annak empirikus-analitikus megragadására, valamint folyamat-orientált leírására és hermeneutikus értelmezésére; mindenekelőtt kontrasztív és interakcionista-diskurzusnyelvészeti háttérrel. Vagyis arra, hogyan hatnak ezen előfeltételek ténylegesen autentikus interakciós helyzetekben, továbbá a beszélők milyen módszerekkel, eljárásokkal, technikákkal élnek.²⁴ Így – a jelenség, a tárgy és a perspektíva hármasságában (Niedermüller 1999: 97) – feltárandók azok a helyzetek és folyamatok, amelyeknek során az eltérő kulturális kódokkal, képességekkel és készségekkel rendelkező személyek egymással kommunikálnak. Ehhez persze pontosabban figyelembe kellene venni egyrészt azon szituációs és nyelvi-kommunikációs követelményeket, amelyeknek a beszélőknek IKK-s helyzetekben meg kell felelniük és amelyek befolyásolhatják beszédcselekvésüket, másrészt azt, hogy az ténylegesen miként is zajlik. Így célszerű lenne az IKK-t mint sommás és képlékeny konstrukciót a kommunikáció ténylegesen lezajló szituációs típusai szerint pontosabban differenciálni. Eközben a kulturálisan meghatározott magatartásmódok paraverbális és nonverbális vetületeit is figyelembe kell venni (vö. Knapp, Knapp és Potthoff 1990: 71 f.; Maletzke 1996: 78 f.; Heringer 2004: 81 ff.; Oksaar 2005: 26 f.), különösen azért, mert ezek a dimenziók még kevésbé tudatosak, mint a verbális kommunikáció. Hasonlóképpen tanácsos lenne a gyakran aszimmetrikus elvárásokat vagy résztvevő-konstellációkat nyomatékosabban tekintetbe venni, mivel jelenleg számos publikáció a kultúrátényezőt tekinti – kissé egyoldalúan – a kommunikatív cselekvés jóformán egyedüli meghatározójának (lásd fentebbi gondolataimat a 2.2 fejezetben).

4.6.2 Az ilyen irányú makro- és mikroelemzésekhez lenne mire támaszkodni; a modellek, eljárások és tartalmak kimunkálásához használható szempontokkal szolgálhatnak olyan diszciplinák gondolati irányai és kategóriái, mint pl. a kognitív kulturális antropológia, a kommunikáció néprajza, a kontrasztív pragmatika, az „interlanguage pragmatics”, a funkcionális pragmatika, az interpretatív szociolingvisztika és különösen a szociopragmatikai társalgáselemzés. Így nyerhetők integratív interkulturális-diskurzuselmzési megközelítési le-

hetőségek, azaz a fenti tudománysszakok egyes módszereinek és eredményeinek segítségével empirikusan és tényközpontúan jellemezhető a nyelvhasználat produkciója és recepciója kulturálisán meghatározott kontextusokban. Ez azért is fontos, mert a diskurzus/szöveg a szociális kogníció olyan formája, amely hozzáférést biztosít egy társadalmi csoport ún. kollektív emlékezéséhez, amely (a) *kommunikatív* és (b) *kulturális emlékezet*ből tevődik össze (vö. Assmann 1999: 49 ff.). Ez a *kulturális emlékezet* – bizonyos homályos mozzanatai ellenére – heurisztikusan ösztönző fogalomnak tűnik.

4.6.3 Az IKK-kutatást a különféle kommunikátumok leírásában és magyarázatában legalább három nézőpont kell, hogy jellemezze: nyelvészeti, kognitív-pszichológiai és kultúratudományi-szociológiai, hiszen a kommunikációs esemény nem pusztán nyelvi jelenség, hanem sokkal inkább ún. *transzjelenség*:²⁵ egyszerre kognitív folyamat és szociális produktum. Így a kommunikációs cselekvések vizsgálata nem egyszerűen inter-, hanem inkább kifejezett transzdiszciplinaritást igényel, amelyre különböző tudománysszakok integrált szemléletmódja jellemző. Vagyis az IKK-kutatást transzdiszciplínának tekinthetjük.

4.6.4 Modell-, ill. koncepcióelméleti és metodológiai tekintetben az IKK kutatásakor árnyaltan mérlegelni kell a kultúrák egybevetésének körülményeit és feltételeit, valamint az IKK-hoz való viszonyukat. Ehhez Loenhoff (2003: 106 ff.) instrukтив tézisekkel szolgál. A résztvevői vs. megfigyelői perspektíva kettősségéből kiindulva – Husserlnél (1921: 261 ff.) a tapasztalatok „fungáló”, ill. „tematizáló” kezelése – hangsúlyozza, hogy „az, amit a tapasztalatok megszületésekor átélünk, és az, amit ezen tapasztalatok reflexiójakor, azaz a vizsgálatok utánagondoláskor arról konstruálunk és magunknak kialakítunk, nagyon eltérő szimbolikus termékek” (Loenhoff 2003: 106). A tapasztalati objektumok fungáló és a tematizáló kezelésének különbözőségéből adódik, hogy a tudományos kultúra-összehasonlításnak más a megismerési tárgya, mint az IKK elméletének. A kultúra-egybevetési tanulmányok eredményei tehát nem adják az interkulturális kommunikációs folyamatok leírását, hiszen a kulturális értelem-képződmények ábrázolási értékei nem tévesztendőek össze a kommunikációs folyamatban betöltött irányító értékeikkel (Loenhoff 2003: 109). Ezenkívül a kultúra-egybevetés eredményeinek az IKK jelenségeinek szempontjából vett eltérősége, ill. nem adaptálhatósága lényegében abból következik, hogy a kultúra-egybevetés egységei inkább képződményekre, mint folyamatokra és funkciókra irányulnak, továbbá inkább nyelvre, mint beszédre, inkább mentális objektivációkra, mint kognitív stílusokra a konkrét cselekvési folyamatban, inkább esztétikai produktumokra, mint az észlelés, érzékelés formáira (Loenhoff 2003: 110).

4.6.5 Figyelembe veendő, hogy a nemzetközi gyakorlatban bizonyos átalakulási folyamat zajlik: a „prototipikus” IKK-t sok tekintetben egyre inkább felváltja egyfajta kultúrák fölötti „globalizált” – értsd: amerikanizált – kommunikáció (vö. a 2.2. pontban megfogalmazottakkal).

4.6.6 Interkulturális kutatások esetében sajátos módon lép fel a társadalomtudományokra általában jellemző nehézség, hogy egybeesik a kutatás tárgya és alanya (lásd Földes 2003: 57), hiszen maga a kutató is mindig egy bizonyos

kultúrához tartozik. Továbbá, mivel az ilyen vizsgálatok általában valamiféle feltűnő, szembeötlő jelenségek körül forognak, amelyeket csak egy „standardnak” vagy „nomálisnak” tekintett helyzethez képest lehet regisztrálni, fennáll az a veszély, hogy más kultúrák leírásakor és értékelésekor a saját kultúra rendezési és megítélési mércéit tekintik általánosnak, ami esetenként etnocentrikus téves következtetésekhez vezethet. Az etnocentrizmus mellett analóg módon a sztereotípiák-képződés sem ritka, és pedig nemcsak interkulturális kontaktus-helyzetekben, hanem a metasíkon, azaz interkulturális kutatási projektek esetében is. Mindez elmélyült metodológiai reflexiót tesz szükségessé (vö. Schröder 1991 gondolatait). A kortárs IKK-kutatásban rendre fel-felbukkannak ilyen tematikus etnocentrikus kijelentések, pl. Koskensalo (1988: 99) finn kutatóként a japánok „túlzott szerénységéről” elmélkedik, Zelényi (2005: 316) pedig magyarországi nézőpontjából úgy véli: „a keleti kultúrák hagyomány- és szokás-rendszere jóval bonyolultabb az európaiénál”.

4.7 Úgy ítélem meg, hogy konstruktivista szellemben – és például a strukturalista szemiotika, valamint a szociopragmatikai diskurzus-elemzés felhasználásával – hipotetikus-deduktív kutatási stratégiával újabb dimenziók tárhatók fel a kommunikációról és a nyelvről mint az ember legtitokzatosabb tulajdonságáról, természetesen figyelembe véve egy adott kultúra belső változatait is. Meggyőződésem szerint ugyanis az inter- és az intrakulturális kommunikáció között a különbség alapvetően nem minőségi, hanem mennyiségi természetű (vö. Sarbaugh 1993: 5).

A két jelenségtípus analitikusan megragadható egy kontinuum-modell feltelelezett végpontjaiként, miközben a reális beszédfolyamatok ezen a skálán valahol félúton, hol a prototipikusan intrakulturális, hol a prototipikusan interkulturális pólushoz esnek közelebb. A viszonyok összetettségére példaként felhozható, hogy egy magyar és egy német orvosprofesszor közötti beszélgetésben bizonyára kevesebb kulturálisan kódolt zavaró tényező lép fel, mint a magyar(nyelvű) orvosprofesszor és egy úgyszintén magyar(nyelvű) tetőfedő kommunikációjában. Mindezek alapján számomra nem is annyira az a lényegi kérdés, hogy esetenként **miért nem** zökkenőmentesen működnek (lévén félreértések stb.), hanem az: hogyan is zajlanak és miként modellezhetők a(z interkulturális) kommunikáció egyes formái.

5. Zárszó

Egy aktuális kézikönyv szerint „a társadalomtudományokban a legtöbb elmélet viszonylag pontatlanul megfogalmazott és nem egzaktul meghatározott fogalmakra vonatkozik” (Schnell, Hill és Esser 2005: 11). Rajtunk, nyelvészeken is múlik, meddig marad érvényes ez a megállapítás. Ezért kutatómunkánk során legyünk azon, hogy az ilyen bíráló megjegyzések minél előbb okafogyottá váljanak. Jelen cikk az IKK kapcsán ehhez kíván egy apró lépéssel hozzájárulni.

Jegyzetek

- ¹ Forrás: Koch, Krefeld és Osterreicher (1997: 57 f.). Magyar fordítása, mint ahogy a további nem magyar nyelvű idézeteké is, tőlem származik – F. Cs.
- ² Így pl. Kertész és Rákosi (2004: 476) a nyelvészeti szakma fejlődésének meghatározó jellemvonását az elmúlt évszázadban az egyre markánsabb problémaorientáltságban látják. Ugyanis a legtöbb nyelvtudományi elméletben, mint hangsúlyozzák, „alapvetően nem arról van szó, hogy adatokat csoportosítsunk, hanem sokkal inkább arról, [...] hogy *problémákat konstruáljunk*, és ezeket a rendelkezésre álló információk alapján *megoldjuk*” [kiemelés az eredetiben].
- ³ A tanulmány korábbi munkáim felhasználásával készült, vö. Földes (2006 és 2007).
- ⁴ Még összetettebb a helyzet, ha figyelembe vesszük, hogy a *civilization* fogalma még az angol nyelvben sem egységes, ugyanis jelentősen eltér egyrészt a hagyományos brit, másrészt a modern amerikai értelmezése (lásd Vitányi 2002: 722).
- ⁵ Mindazonáltal – mint Ehrhardt (2002: 6) taglalja – részben különböző érdeklődési irányokról van szó, mivel a „nemzetközi kommunikáció” esetében olyan kérdések állnak a középpontban, „amelyek kevésbé magának a nyelvi kommunikációnak a folyamatára vagy a használt nyelvek struktúrájára irányulnak, sokkal inkább annak külső feltételeire”.
- ⁶ Például Apeltauer (1996: 3) így fogalmaz: „határokon átvélő, azaz interkulturális” kommunikáció, vagyis egyenlőségjelet tesz a „határokon átvélő” és az „interkulturális” közé. Továbbá – különösen a szláv-orosz kutatásokban – még a legújabb munkákban is ‘kulturális’ értelemben a *nemzet-specifikus* kifejezést használják, pl. Ivanova (2001: 484 ff.), aki rendre a frazeologizmusok „nemzet-specifikus szemantikájáról” beszél. Felettebb problematikus Ferraro (2002: 24) megközelítésmódja, aki monográfiája egyik fejezetének „a nyelvek közötti nemzetközi eltérések” címet adta, hiszen „nemzetközi” különbségek nyelvek között nem lehetnek! Annál is kevésbé, mivel Ferraro (2002: 24) nem valamiféle nyelvnemzet-kategóriából indul ki, hanem azt taglalja, hogy megannyi „nemzet [...] sok különböző kultúrát és nyelvjárást foglal magában politikai határai között”. Nem kevésbé neuralgikus Bolten (1997: 475) azon eljárás módja, amely arra bátorít, hogy az interkulturális üzleti kommunikáció kutatása során „tekintsük azonosnak a kulturális és a politikai országhatárokat”.
- ⁷ Ennek változata a *kultúrközi* (pl. Gordon Győri 2004: 67).
- ⁸ A fordítás és az IKK viszonyáról vö. pl. Klaudy (1997).
- ⁹ Kiváltó okként különféle rudás-aszimmetriák érhetők tetten (pl. az egyes kommunikációs műfajok, valamint használatuk és szituatív kezelésük vonatkozásában), amelyek – amennyiben felismerik őket – gyakran helyileg is reparálhatók, vö. Günthner – Luckmann (2002: 219 ff.).
- ¹⁰ Ellentétben pl. Zelényi (2005: 312) nézetével, aki IKK-nak „az egymástól eltérő kultúrák, kultúrkörök közötti párbeszédet” tekinti.
- ¹¹ A *ház* metafora a szobákkal meglehetősen statikus, valamilyen, az ábrázolt jelenség dinamikájának jobban megfelelő képiség megítélésem szerint szerencsésebb lett volna.
- ¹² Friss idevágó „elrettető” példaként Bodolay (2005) dolgozata hozható fel, amely IKK gyanánt kliségyanús felszínes információkat, töredékes megfigyeléseket és a belőlük következő „recepteket” tartalmaz – a névjegyen történő titulushasználatról a telefonáláshoz ajánlott berúzási táblázattal.
- ¹³ Például Miebsnek (2003) – mint azt Siegfried (2005: 520) referálja – elsősorban kontrasztív vizsgálatokból kiindulva az a hipotézise, hogy a beszélők nemzetközi/interlingvális üzleti beszélgetésekben ugyanúgy viselkednek, mint intranacionális helyzetekben, vagyis nem rendelkeznek alkalmazkodási potenciállal.

- 14 A tercier kultúra nyelvi, ill. nyelvészeti dimenzióját *diszkurzív tercier kultúrának* nevezhetjük.
- 15 Gondoljunk csak bele: Kroeber és Kluckhohn (1952: 149) több, mint fél évszázada a kultúrafogalomnak nem kevesebb, mint 164 definícióját gyűjtötték össze, ezek száma azóta nyilván tovább nőtt. A számadatok tekintetében a szakirodalom nagy ingadozást mutat. Ablonczyné Mihályka (2005: 268) pl. csak „több, mint száz”, míg Slembek (1998: 27) „több, mint 300 kultúra-definíciót” említ. A korszerű kutatások produktív kultúra-koncepciókat meríthetnek pl. az újabb etnometodológiából (Hester és Eglín 1997; Antaki és Widdicombe 1998) vagy a posztmodern antropológiából (Barth 1989; Hannerz 1992).
- 16 Vö. az alábbi etnoviccet: Afrikában egy európai misszionárius meglátogatja a betegeket az állomáshelye környéki falvakban. Egyik helyen fiatal fekete bőrű férfíhoz vezetik, aki magas lázzal küszködik. Megvizsgálja, ad neki egy tablettát és így szól hozzá: „Te nem félni, hamar meggyógyulni és dolgozni, mint az elefánt.” Mire a fekete fiatalember: „Nagyszerű lenne, hiszen akkor jövő héten vissza tudok menni Cambridge-be és megtarthatom a szociálpszichológiai előadásomat.”
- 17 *Kontingencia* a filozófiában, a modális logikában és a szociológiában (mindenekelőtt a rendszerelméletben) használatos terminus technicus az emberi lételemények elvi nyitottságának jelölésére. Eszerint a szociális világot mint a számos lehetőség egyikét érzékeljük, amely se nem véletlen, se nem szükségszerű. Maga a világ érzékelése is kontingens: olyan megkülönböztetéseken és konstrukciókon alapul, amelyek másként is lehetnének vagy amelyeket másként is csinálhatnánk. Az emberi beállítódások és cselekvések elvi nyitottságát – amely komplexitást eredményez – a szociális rendszerek képződése csökkenti (a témához vö. Vanderstraeten 2002). Ahogy Luhmann (1984: 152) fogalmaz, a kontingencia „olyan valami, ami se nem szükséges, se nem lehetetlen; vagyis ami úgy, ahogy van (volt, lesz) lehetséges, de másként is elképzelhető. A fogalom így valami adottat (tapasztaltat, elvártat, elgondoltat, megálmodottat) jelöl a lehetséges másság fényében; tárgyakat jelöl a lehetséges eltérések horizontján”.
- 18 A nemzetközi forrásokból is leszűrhetők lényegi ellentmondások, pl. Slembek (1997: 7) a Németországban dolgozó nem német származású, anyanyelvű és mentalitású vendégmunkásokat is a német kultúra részének tekinti, viszont Krech (1998: 160) már a németek és osztrákok közötti, sőt Auer és Kern (2001) a nyugat- és a keletnémetek közötti interakciót is IKK-nak tekinti. Hasonlóképpen jár el Tannen (1984: 10), aki a különböző szubkulturális háttérrel rendelkező amerikaiak közötti társalgást is IKK-ként aposztrofálja.
- 19 Előremutató metateoretikus keretként említhető az ún. szociálkonstruktivizmus, amely kultúrpszichológiai irányzatként a „gyakorlatról szóló elmélet” igényével is felép, vö. Burr (2003).
- 20 Dausendschön-Gay és Krafft (1998: 193) bizonyos tekintetben hasonlóan járnak el, amikor azt vallják, hogy az interkulturalitás „leírható a beszélgetésben résztvevők kategóriájaként”, vagyis mint „konverzációs relevanciakijelölő-eljárás”.
- 21 Kulturális tudáson Dausendschön-Gay és Krafft (1998: 164) nyomán egyrészt a mindennapi világnak az adott közösségben szokásos értelmezését, másrészt az ún. reáliákhoz történő adekvát viszonyulás képességét értem.
- 22 Vö. Németh (2006: 27 f.) magyar nyelvű interpretációját.
- 23 A *lakúna* szó a latinból származik – *lacuna* (*lacus*) – és ott azt jelenti ‘öböl’, ‘mélyedés’ vagy ‘rés’. Az irodalomtudomány ezzel a terminus technicussal megértési hézagokat, hiányokat ír körül, míg a fordítástudományban nehezen vagy egyáltalán nem fordítható lexikai elemeket jelöl (vö. Ertelt-Vieth 2004: 83).

- ²⁴ Ilyen irányú üdvözlendő kezdeményezésnek tekinthetők pl. Rasmussen (2000) és Sunaoshi (2005) vizsgálatai.
- ²⁵ A fogalom tartalmához, ill. használatához vö. pl. Wawrzyniak (2004: 330) írását.

Irodalom

- Ablonczyné Mihályka L. 2005. Interkulturális kommunikáció olasz nyelven. In: Bra-dean-Ebinger, N. (szerk.) *Interkulturális tanulmányok. Tanulmánykötet a hatvanéves Ódor László tiszteletére*. Budapest: Corvinus Egyetem. 267–273.
- Ammon, U. 1991. *Die internationale Stellung der deutschen Sprache*. Berlin - New York: de Gruyter.
- András I. 1999. *Termelés, kultúra, nyelv. Külföldi tulajdonosi érdekeltségű vállalatok nyelvi-kommunikációs sajátosságai a Dunaferr Csoportnál*. Dunaújváros: Dunafer - Veszprém: Veszprémi Egyetem.
- Antaki, C., Widdicombe, S. 1998. Identity as an Achievement and as a Tool. In: Antaki, C., Widdicombe, S. (Eds.) *Identities in Talk*. London: Sage. 1–14.
- Apeltauer, E. 1996. *Körpersprache in der interkulturellen Kommunikation*. Flensburg: Univ.
- Assmann J. 1999. *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest: Atlantisz.
- Auer, P., Kern, F. 2001. Three Ways of Analysing Communication between East and West Germans as Intercultural Communication. In: Di Luzio, A., Günthner, S., Orletti, F. (Eds.) *Culture in Communication. Analysis of Intercultural Situations*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. 89–116.
- Bañcerowski J. 2000. A kommunikációs kompetencia és összetevői. In: Bañcerowski, J. *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Az írásokat válogatta, szerkesztette és az előszót írta Nyomárkay István. Budapest: ELTE. 342–351.
- Barth, F. 1989. The Analysis of Culture in Complex Societies. *Ethnos* 54. évf. 3-4. szám. 120–142.
- Behrent, S. 2003. Wenn Nichtmuttersprachler mit Nichtmuttersprachlern kommunizieren – interaloglottale Kommunikation. In: 9. *Arbeitstagung zur Gesprächsforschung*. Mannheim, 2. bis 4. April 2003. Abstracts. Interneten: www.gespraechsforschung.de/tagungsarchiv/heft2003.pdf (2006. január 11-ei állapot).
- Beniers, C. 2006. *Managerwissen kompakt: Interkulturelle Kommunikation*. München – Wien: Carl Hanser Verl.
- Bodolay L. 2005. Merkmale der alltäglichen und geschäftlichen Kommunikation der Bundesrepublik, Österreichs, der Schweiz und Ungarns. (Ein Vergleich). In: Bra-dean-Ebinger, N. (szerk.) *Interkulturális tanulmányok. Tanulmánykötet a hatvanéves Ódor László tiszteletére*. Budapest: Corvinus Egyetem. 55–72.
- Bolten, J. 1997. Interkulturelle Wirtschaftskommunikation. In: Walter, R. (Hrsg.) *Wirtschaftswissenschaften. Eine Einführung*. Paderborn: Schöningh. 469–499.
- Bosse, H. 1979. *Diebe, Lügner, Faulenzer. Zur Ethnohermeneutik von Abhängigkeit und Verweigerung in der Dritten Welt*. Frankfurt a.M.: Syndikat.
- Bou Franch, P. 1998. On Pragmatic Transfer. *Studies in English Language and Linguistics* 0. évfolyam. 3. szám, 5–20. Interneten: www.uv.es/~boup/PDF/Sell-98.pdf (2006. október 31-ei állapot).
- Brislin, R. W. 2000. *Understanding culture's influence on behavior*. 2. ed. Fort Worth: Harcourt College Publ.
- Burr, V. 2003. *Social Constructionism*. 2. ed. London: Routledge.

- Clyne, M. 1997. Multilingualism. In: Coulmas, F. (Ed.) *The Handbook of Sociolinguistics*. Oxford/Cambridge, Mass.: Blackwell. 301–314.
- Cs. Jónás E. 1998. Alkotói világlátás és fordítói szemlélet – a fordítás mint permanens interkulturális kommunikáció. Spiró György mai magyar Csehov-fordításai. *Modern Nyelvoktatás*. 4. évf. 2-3. szám. 106–114.
- Dausendschön-Gay, U., Güllich, E., Krafft, U. 1995. Exolinguale Kommunikation. In: Fiehler, R., Metzling, D. (Hrsg.) *Untersuchungen zur Kommunikationsstruktur*. Bielefeld: Aisthesis. 85–117.
- Dausendschön-Gay, U., Krafft, U. 1998. Kulturelle Differenz als account. In: Apfelbaum, B., Müller, H. (Hrsg.) *Fremde im Gespräch. Gesprächsanalytische Untersuchungen zu Dolmetschinteraktionen, interkultureller Kommunikation und institutionalisierten Interaktionsformen*. Frankfurt a.M.: IKO-Verlag für Interkulturelle Kommunikation. 163–197.
- Dethloff, U. 1992. Interkulturelle Kommunikation: Überlegungen zu einer Neuorientierung der Landeskunde in den neunziger Jahren. *Zielsprache Französisch* 24. évf. 3. szám. 130–141.
- Drescher, M. 2004. Zur Interkulturalität der Wissenskommunikation. Das Beispiel der HIV/AIDS-Prävention in Burkina Faso. *Gesprächsforschung – Online-Zeitschrift zur verbalen Interaktion* 5. évfolyam. 118–147. Interneten: www.gespraechsforschung-ozs.de/heft2004/heft2004.htm (2006. október 31-i állapot).
- Dzuriková, E. 2004. Interkulturelle Aspekte des fachbezogenen Deutschunterrichts. In: Ďuricová, A., Hanuljaková, H. (Ed.) *Zborník príspevkov zo VII. konferencie Spoločnosti učiteľov nemeckého jazyka a germanistov Slovenska, 1.–4.9.2004 v Banskej Bystrici*. Banská Bystrica: Spoločnosť učiteľov nemeckého jazyka a germanistov Slovenska. 580–582.
- Ehrhardt, C. 2002. Diplomatie und Alltag. Anmerkungen zur Linguistik der interkulturellen Kommunikation. *Interculture-Online* 1/2002. Interneten: www.interculture-online.de (2006. január 22-i állapot).
- Ertelt-Vieth, A. 2004. Lakunen und Symbole in interkultureller Kommunikation: Außensicht und Innensicht, Theorie und Empirie, Wissenschaft und Praxis – alles unter einem Hut? In: Bolten, J. (Hrsg.) *Interkulturelles Handeln in der Wirtschaft. Positionen, Modelle, Perspektiven, Projekte*. Sternenfels: Verlag Wissenschaft & Praxis. 81–95.
- Falkné Bánó K. 2001. *Kultúráközi kommunikáció. Nemzeti és szervezeti kultúrák, interkulturális menedzsment aspektusok*. Budapest: Püski.
- Ferraro, G. P. 2002. *The cultural dimension of international business*. 4. ed. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Finger, B. 2002. Die Verwendung von Nicht-Standardvarietäten in der transnationalen Kommunikation. Ausgehend von grenzüberschreitendem Dialektgebrauch am Oberrhein. In: Bateman, J. A., Wildgen, W. (Hrsg.) *Sprachbewusstheit im schulischen und sozialen Kontext*. Frankfurt a.M. – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien: Lang. 91–115.
- Földes Cs. 2003. *Interkulturelle Linguistik. Vorüberlegungen zu Konzepten, Problemen und Desiderata*. Veszprém: Univ./Wien: Ed. Praesens.
- Földes Cs. 2005. Thomas, A., Kinast, E.–U., Schroll-Machl, S. (Hrsg.): *Handbuch Interkulturelle Kommunikation und Kooperation*. Bd. 1: Grundlagen und Praxisfelder. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2003, 463 S. mit 23 Abbildungen und 14 Tabellen; Thomas, A., Kammhuber, S., Schroll-Machl, S. (Hrsg.): *Handbuch Interkulturelle Kommunikation und Kooperation*. Bd. 2: Länder, Kulturen und interkulturelle Berufstätigkeit. Göttingen: Vandenhoeck & Rup-

- recht, 2003, 399. p. mit 7 Abbildungen und 6 Tabellen. In: Orosz, M., Albrecht, T. (Hrsg.) . *Jahrbuch der ungarischen Germanistik 2004*. Bonn: DAAD/Budapest: GUG. 374–377.
- Földes Cs. 2006. Az interkulturális kommunikáció mint a nyelvudomány tárgya. In: Nagy S. I. (szerk.) *Interkulturális kommunikáció: nyelvi és kulturális sokszínűség Európában*. Budapest: ELTE/MTA Modern Filológiai Társaság. 60–67.
- Földes Cs. 2007. Quo vadis 'interkulturelle Kommunikation'? In: *Neuphilologische Mitteilungen* 108. évfolyam (megjelenés alatt).
- Fritz, M. 1998. Das Interkulturelle Praktikum am Germanistischen Institut der Universität Wien. „Schnitt-Stelle“ für interkulturelle Kommunikation. In: Kuruyazici, N., Jahn, S., Müller, U., Steger, P., Zelewitz, K. (Hrsg.) *Schnittpunkte der Kulturen. Gesammelte Vorträge des Internationalen Symposions 17.–22. Sept. 1996, Istanbul/Türkei, veranst. von d. Gesellschaft für Interkulturelle Germanistik und der Universität Istanbul*. Stuttgart: Verl. Hans-Dieter Heinz. 357–369.
- Geißner, H. K. 1998. Zur Überwindung des Ethnozentrismus durch Ethnorhetorik und Ethnohermeneutik. In: Jonach, I. (Hrsg.) *Interkulturelle Kommunikation*. München/Basel: Ernst Reinhardt Verl. 91–103.
- Gibson, R. 2002. *Intercultural Business Communication*. Oxford: Oxford University Press.
- Goddard, C., Wierzbicka, A. 1997. Discourse and Culture. In: van Dijk, T. (Ed.) *Discourse as Social Interaction. Discourse Studies. A Multidisciplinary Introduction*. Vol. 2. London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage. 231–257.
- Gordon Györi J. 2004. A kulturális összehasonlító pedagógia alapjai, eredményei, valamint jelentősége a magyar pedagógiában. *Iskolakultúra*. 14. évf. 2. szám. 66–75.
- Greimas, A. J. 1995. *Sémantique structurale: recherche de méthode*. 2. éd. Paris: Pr. Univ. de France.
- Gumperz, J. J. 2001. Contextualization and Ideology in Intercultural Communication. In: Di Luzio, A., Günthner, S., Orletti, F. (Eds.) *Culture in Communication. Analysis of Intercultural Situations*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. 35–53.
- Gumperz, J. J. 2005. Interethnic Communication. In: Kiesling, S. F., Paulston, C. B. (Eds.) *Intercultural Discourse and Communication. The Essential Readings*. Malden, MA – Oxford – Carlton: Blackwell. 33–44.
- Günthner, S., Luckmann, T. 2002. Wissensasymmetrien in interkultureller Kommunikation. In: Kotthoff, H. (Hrsg.) *Kultur(en) im Gespräch*. Tübingen: Narr. 213–243.
- Hannerz, U. 1992. *Cultural Complexity. Studies in the Social Organisation of Meaning*. New York: Columbia Univ. Press.
- Hepp, A., Löffelholz, M. (Hrsg.) 2002. *Grundlagentexte zur transkulturellen Kommunikation*. Konstanz: UVK-Verl.-Ges.
- Heringer, H. J. 2004. *Interkulturelle Kommunikation. Grundlagen und Konzepte*. Tübingen – Basel: Francke.
- Hester, S., Eglin, P. 1997. *Culture in Action. Studies in membership categorization analysis*. Washington: Internat. Inst. for Ethnomethodology and Conversation Analysis.
- Hidasi J. 1996. Eurokommunikáció. In: Székely G., Cs. Jónás E. (szerk.) *VI. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Nyelvek és nyelvoktatás a Kárpát-medencében*. II. kötet. Nyíregyháza: Bessenyei. 293–298.
- Hidasi J. 2004. *Interkulturális kommunikáció*. Budapest: Scolar.
- Hüllen, W. 1992. Interkulturelle Kommunikation – was ist das eigentlich? *Der fremdsprachliche Unterricht* 26. évf. 7. szám. 8–11.

- Huntington, S. P. 1996. *Kampf der Kulturen. Die Neugestaltung der Weltpolitik im 21. Jahrhundert*. München/Wien: Europa-Verl.
- Husserl, E. 1921. *Logische Untersuchungen*. Bd. 2, Zweiter Teil: Elemente einer phänomenologischen Aufklärung der Erkenntnis. 2. Aufl. Halle: Niemeyer.
- Ivanova, I. 2001. Interkulturelle Entsprechungen und Unterschiede der Phraseologismen in deutschen und russischen Fachtexten. In: Meier, J., Ziegler, A. (Hrsg.) *Deutsche Sprache in Europa. Geschichte und Gegenwart. Festschrift für Ilpo Tapani Pirainen zum 60. Geburtstag*. Wien: Ed. Praesens. 483–488.
- Jackson, B. S. 1997. *Semiotics and legal theory*. Repr. Liverpool: Charles.
- Januschek, F. 2005. Aufstieg und Fall von Kommunikationsmodellen. Kommunikation – gibt's das? In: Bolte, H. (Hrsg.) *Paradigms lost*. Duisburg: Red. OBST. 131–152.
- Juhász J., Szóke I., O. Nagy G., Kovalovszky M. (szerk.) 1980. *Magyar értelmező kéziszótár*. Negyedik, változatlan kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Karakus, M. 2001. Von der Kulturengebundenheit zur interkulturellen Kommunikation: Zwei Romane von Habib Bektas unter dem Aspekt der Begegnung mit dem Fremden. In: Azer, M., Müller, U. [unter Mitwirkung von S. Schmidt und K. Zelenewitz] (Hrsg.) *Kanon und Text in interkulturellen Perspektiven: „Andere Texte anders lesen“*. 4. Internat. Kongreß der Gesellsch. f. Interk. Germ. und der Universität Salzburg (Kaprun, 23.–27.9.1998). Stuttgart: Verl. Hand-Dieter Heinz. 423–433.
- Kardorff, E. v. 1998. Experten und Laien – Ein Problem transkultureller Kommunikation. In: Jonach, I. (Hrsg.) *Interkulturelle Kommunikation*. München/Basel: Reinhardt. 54–61.
- Kasper, G. 1992. Pragmatic Transfer. *Second Language Research*. 8. évf. 3. szám. 203–231.
- Kecskés, I. 2004. Editorial: Lexical Merging, Conceptual Blending, and Cultural Crossing. *Intercultural Pragmatics*. 1. évf. 1. szám. 1–31.
- Kertész A., Rákosi Cs. 2004. Plausibles Schließen und die Didaktik der germanistischen Linguistik. In: Czicza D., Hegedűs I., Kappel P., Németh A. [unter Mitarb. v. Hum R., Molnár P., Rauzs O.] (Hrsg.) *Wertigkeiten, Geschichten und Kontraste. Festschrift für Péter Bassola zum 60. Geburtstag*. Szeged: Grimm. 475–487.
- Kiesling, S. F., Paulston, C. B. (Eds.) 2005. *Intercultural Discourse and Communication. The Essential Readings*. Malden, MA – Oxford – Carlton: Blackwell.
- Kim, B.-K. 1999. *Das Problem der interkulturellen Kommunikation am Beispiel der Rezeption Deweys in China*. Duisburg: Univ.
- Klaudy K. 1997. Médiafordítás és interkulturális kommunikáció. *Modern Nyelvoktatás*. 3. évf. 3. szám. 42–45.
- Knapp, K., Knapp-Pothoff, A. 1990. Interkulturelle Kommunikation. *Zeitschrift für Fremdsprachenforschung*. 1. évf. 1. szám. 62–93.
- Koch, P., Krefeld, T., Oesterreicher, W. 1997. *Neues aus Sankt Eiermarkt. Das kleine Buch der Sprachwitze*. München: Beck.
- Koskensalo, A. 1988. 3. Internationale Tagung „Spracherwerb – Sprachkontakt – Sprachkonflikt“, 21.–23. Mai 1987 in Hamburg. *Zeitschrift für germanistische Linguistik*. 16. évf. 1. szám. 94–99.
- Kramsch, C. 2003. *Language and Culture*. Fourth impr. Oxford: Oxford Univ. Press.
- Krech, E.-M. 1998. Österreichisches Deutsch – deutsches Deutsch. Zu Fragen der Plurizentrität der deutschen Sprache. In: Jonach, I. (Hrsg.) *Interkulturelle Kommunikation*. München/Basel: Ernst Reinhardt Verl. 160–168.
- Kroeber, A. L., Kluckhohn, C. 1952. *Culture: a Critical Review of Concepts and Definitions*. Cambridge, Mass.: Peabody Museum.

- Ladmiral, J.-R., Lipiansky, E. M. 1989. *La communication interculturelle*. Paris: Armand Colin Éditur.
- Levine, D. R., Adelman, M. B. 1993. *Beyond Language: Cross-cultural Communication*. 2. ed. Englewood Cliffs/New Jersey: Prentice-Hall Regents.
- Lichtenberg, J. 1994. Vergleiche in der Interkulturellen Kommunikation (Deutsch-Russisch-Bulgarisch-Italienisch). *Grazer Linguistische Studien*. 41. évf. 1. szám. 27–40.
- Loenhoff, J. 2003. Kulturvergleich und interkulturelle Kommunikation. In: Vollstedt, M. (Hrsg.) *Germanistisches Jahrbuch GUS „Das Wort“ 2003*. Bonn: DAAD. 105–114.
- Luhmann, N. 1984. *Soziale Systeme. Grundriß einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Lüsebrink, H.-J. 2005. *Interkulturelle Kommunikation. Interaktion, Fremdwahrnehmung, Kulturtransfer*. Stuttgart – Weimar: Metzler.
- Maletzke, G. 1996. *Interkulturelle Kommunikation. Zur Interaktion zwischen Menschen verschiedener Kulturen*. Opladen: Westdeutscher Verl.
- Miebs, U. 2003. Höflichkeitssensible Bereiche der finnisch-deutschen Wirtschaftskommunikation und ihre Berücksichtigung in der Sprachschulung. In: Reuter, E., Piitulainen, M.-L. (Hrsg.) *Internationale Wirtschaftskommunikation auf Deutsch. Die deutsche Sprache im Handel zwischen den nordischen und den deutschsprachigen Ländern*. Frankfurt a.M.: Lang. 321–344.
- Močar, O. F. 2005. Mižkufturna komunikacija i problemi navčanja pereklady. In: *Sučasni dosliđenja z inozemnoi filologiji*. Vipusk 3. Užgorod: Univ. 69–76.
- Nečasová, P. 2004. Landeskunde als Träger interkultureller Kommunikation in dem Fremdsprachenunterricht. In: Ďuricová, A., Hanuljaková, H. (Ed.) *Zborník príspevkov zo VII. konferencie Spoločnosti učiteľov nemeckého jazyka a germanistov Slovenska, 1.–4.9.2004 v Banskej Bystrici*. Banská Bystrica: Spoločnosť učiteľov nemeckého jazyka a germanistov Slovenska. 88–91.
- Németh B. 2006. A jog mint narratíva. Bernard S. Jackson jogi szemiotikájának teoretikus rekonstrukciója. *Jogtudományi Közlöny*. 61. évf. 1. szám. 26–31.
- Niedermüller P. 1999. A kultúraközi kommunikációról. In: Béres I., Horányi Ö. (szerk.) *Társadalmi kommunikáció*. Budapest: Osiris. 96–111.
- Nyomárkay I. 2000. Kultúra és identitás. In: Györke Z. [és munkatársai] (szerk.) *Nyelv, aspektus, irodalom. Köszöntő könyv Krékits József 70. születésnapjára*. Szeged: SZTE JGYTFK. 257–261.
- Nyomárkay I. 2006. Az interkulturális kommunikáció néhány kérdése. In: Nagy S. I. (szerk.) *Interkulturális kommunikáció: nyelvi és kulturális sokszínűség Európában*. Budapest: ELTE Lengyel Tanszék/MTA Modern Filológiai Társaság. 5–7.
- Oksaar, E. 2005. Probleme interkultureller Kommunikation: kulturemtheoretische Überlegungen. In: van Leeven, E. (Hrsg.) *Sprachenlernen als Investition in die Zukunft. Wirkungskreise eines Sprachlernzentrums. Festschrift für Heinrich P. Kelz zum 65. Geburtstag*. Tübingen: Narr. 25–34.
- Olejárová, M. 2004. Interkulturálna komunikácia v príprave manažerov, cestovného ruchu v nemeckom jazyku. In: *Acta oeconomica No. 17: Cestovný ruch v nových členských štátoch po vstupe do Európskej únie*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Ekonomická fakulta. 169–171.
- Ostheider, T. 2004. Kommunikation mit Ausländern in Japan. Ergebnisse einer Feldforschung. In: Inoue, S., Ueda, K. (Hrsg.) *Über die Grenzen hinweg*. München: Iudicium. 187–210.
- Parsons, T. 1971. *The System of Modern Societies*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

- Philipsen, G. 1972. Navajo World View and Cultural Patterns of Speech. A Case Study in Ethnorhetoric. *Speech Monographs*. 39. évf. 2. szám. 132–139.
- Pinto, D. 1992. *Interculturele communicatie. Drie-stappenmethode voor het doeltreffend overbruggen en managen van cultuurverschillen*. 4. opl. Houten/Antwerpen: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Podsiadlowski, A. 2004. *Interkulturelle Kommunikation und Zusammenarbeit. Interkulturelle Kompetenz trainieren. Mit Übungen und Fallbeispielen*. München: Verlag Vahlen.
- Pólya T. 2004. Sikertelenség és koherencia a nyelvi kommunikációban. *Magyar Tudomány*. 111. évf. 8. szám. 856–864.
- Porter, R. E., Samovar, L. A. 2000. An Introduction to Intercultural Communication. In: Samovar, L. A., Porter, R. E. (Eds.) *Intercultural Communication: a Reader*. 9. ed. Belmont: Wadsworth. 4–26.
- Privalova, I. V. 2005. *Interkultura i verbalnyj znak: lingvokognitivnye osnovy mezkulturnoj kommunikacii*. Moskva: Gnozis.
- Rasmussen, G. 2000. *Zur Bedeutung kultureller Unterschiede in interlingualen interkulturellen Gesprächen. Eine Mikroanalyse deutschsprachiger Interaktionen zwischen Franzosen und Dänen und zwischen Deutschen und Dänen*. München: Iudicium.
- Rehbein, J. 2001. Intercultural Negotiation. In: Di Luzio, A., Günthner, S., Orletti, F. (Eds.) *Culture in Communication. Analysis of Intercultural Situations*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. 173–207.
- Rich, A. L. 1974. *Interracial communication*. New York: Harper & Row.
- Riley, P. 1989. „Well don’t Blame me”. On the Interpretation of Pragmatic Errors. In: Oleksy, W. (Ed.) *Contrastive Pragmatics*. Amsterdam: Benjamins. 231–249.
- Rodrigo Alsina, M. 1999. *La comunicació intercultural*. Barcelona: Anthropos.
- Rösler, D. 1996. Interkulturális kommunikáció alapfokú tananyagokban a német mint idegen nyelv tanításában. *Modern Nyelvoktatás*. 2. évf. 1–2. szám. 35–43.
- Roth, K. 2004. Kulturwissenschaft und Interkulturelle Kommunikation: Der Beitrag der Volkskunde zur Untersuchung interkultureller Interaktionen. In: Lüsebrink, H.-J. (Hrsg.) *Konzepte der Interkulturellen Kommunikation. Theorieansätze und Praxisbezüge in interdisziplinärer Perspektive*. St. Ingbert: Röhrig. 115–143.
- Samovar, L. A., Porter, R. E. (Eds.) 2000. *Intercultural Communication: a Reader*. 9. ed. Belmont: Wadsworth.
- Sarbaugh, L. E. 1993. *Intercultural communication*. Rev., with a new preface; 2. print. New Brunswick: Transaction Publ.
- Schnell, R., Hill, P. B., Esser, E. 2005. *Methoden der empirischen Sozialforschung*. 7., völlig überarb. u. erw. Aufl. München - Wien: R. Oldenbourg Verlag.
- Schröder, H. 1991. How to Avoid Ethnocentricity and Stereotypes in Analyzing Another Culture. In: Sajavaara, K., Marsh, D., Keto, T. (Eds.) *Communication and Discourse across Cultures and Languages*. Jyväskylä: University of Jyväskylä. 17–36.
- Schubert, K. 2004. Interkulturelle Sprache. In: Müller, I. (Hrsg.) *Und sie bewegt sich doch... Translationswissenschaft in Ost und West. Festschrift für Heidmarie Salevsky zum 60. Geburtstag*. Frankfurt a.M. – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien: Lang. 319–331.
- Schugk, M. 2004. *Interkulturelle Kommunikation. Kulturbedingte Unterschiede in Verkauf und Werbung*. München: Verl. Franz Vahlen.
- Scollon, R., Wong Scollon, S. 2005. *Intercultural Communication. A Discourse Approach*. 2. ed., repr. Malden, Mass.: Blackwell.
- Siegfried, D. 2005. Ewald Reuter/Marja-Leena Piitulainen (Hrsg.): *Internationale Wirtschaftskommunikation auf Deutsch. Die deutsche Sprache im Handel*

- zwischen den nordischen und den deutschsprachigen Ländern. Frankfurt a.M.: Peter Lang 2003. *Linguistische Berichte*. 204. 515–523.
- Slembek, E. 1997. *Mündliche Kommunikation – interkulturell*. St. Ingbert: Röhrig.
- Slembek, E. 1998. Grundfragen der interkulturellen Kommunikation. In: Jonach, I. (Hrsg.) *Interkulturelle Kommunikation*. München/Basel: Ernst Reinhardt Verl. 27–36.
- Smith, A. L. 1973. *Transracial communication*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Soraya, S. 1998. *Ethnohermeneutik des Sprechens. Vorarbeiten und Perspektiven zur Erforschung kultureller Kommunikation*. St. Ingbert: Röhrig.
- Stănescu, S. 2004. Die rumäniendeutsche Sprache um die (auch Jahrtausend-)Wende. In: Cziczá D., Hegedűs I., Kappel P., Németh A. [unter Mitarb. v. Hum R., Molnár P., Rauzs O.] (Hrsg.) *Wertigkeiten, Geschichten und Kontraste. Festschrift für Péter Bassola zum 60. Geburtstag*. Szeged: Grimm. 489–508.
- Straub, J. 2005. *Interkulturelle Kommunikation – eine wissenschaftliche Disziplin?* Interneten: www.tu-chemnitz.de/phil/ikk/content/Studium/Downloads/Vortrag_IKK_Straub_2005.pdf (2006. március 11-i állapot).
- Stummeyer, U. 1999. *Interkulturelle Kommunikation und nationale Identität*. Arbeitstext Nr. 2. Neuausgabe 1999. Interneten: www.dffw.org/paed/texte2/intkom/intkom2.html (2006. szeptember 10-i állapot).
- Sunaoshi, Y. 2005. Historical Context and Intercultural Communication: Interactions between Japanese and American Factory Workers in the American South. *Language and Society*. 34. évf. 2. szám. 185–217.
- Szirmay Á. 2002. Két tűz közé szorult cégvezetők. *Magyar Hírlap*, 2002. ápr. 3. 24.
- Takahashi, T. 2002. Japanische Germanistik als inter- und multikulturelle Kommunikation. In: Takahashi, Y. (Hrsg.) *Neue Beiträge zur Germanistik*. Bd. 1. München: Iudicium. 86–106.
- Tannen, D. 1984. *Conversational Style. Analyzing Talk among Friends*. Norwood, N.J.: Ablex.
- Thomas, A., Kammhuber, S., Schroll-Machl, S. (Hrsg.) 2003. *Handbuch Interkulturelle Kommunikation und Kooperation. Band 2: Länder, Kulturen und interkulturelle Berufstätigkeit*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Thomas, A., Kinast, E.-U., Schroll-Machl, S. (Hrsg.) 2003. *Handbuch Interkulturelle Kommunikation und Kooperation. Band 1: Grundlagen und Praxisfelder*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Urbán A. 2005. A kultúráközi kommunikáció. In: Dobos Cs., Kis Á., Lengyel Zs., Székely G., Tóth Sz. (szerk.) „Mindent fordítunk és mindenki fordít.” *Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben*. Bicske: Szak Kiadó. 311–314.
- Vanderstraeten, R. 2002. Parsons, Luhmann and the Theorem of Double Contingency. *Journal of Classical Sociolog.* 2. évf. 1. szám. 77–92.
- Vitányi I. 2002. A civilizáció és a kultúra paradigmái. *Magyar Tudomány*. 108. évf. 6. szám. 720–729.
- Wawrzyniak, Z. 2004. Textwissenschaft als Transdisziplin. In: Dębski, A., Lipiński, K. (Hrsg.) *Perspektiven der polnischen Germanistik in Sprach- und Literaturwissenschaft. Festschrift für Olga Dobijanka-Witczakowa zum 80. Geburtstag*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. 325–331.
- Wierzbicka, A. 2002. Russian Cultural Scripts: The Theory of Cultural Scripts and its Application. *Ethos*. 30. évf. 4. szám. 401–432.
- Wierzbicka, A. 2006. Intercultural Pragmatics and Communication. In: Brown, K. (Ed.-in-chief): *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Second Edition. Volume 5. Amsterdam – Boston – Heidelberg – London – New York – Oxford – Paris – San Diego – San Francisco – Singapore – Sydney – Tokyo: Elsevier. 735–742.

- Wildgen, W. 2003. Vom Gen-Pool bis zur Sprachgeographie. Methoden der Sprachkontaktforschung. In: Stolz, T., Kolbe, K. (Hrsg.) *Methodologie in der Linguistik*. Frankfurt a.M.: Lang. 195–208.
- Winch, P. 1972. Understanding a Primitive Society. In: Winch, P. (ed.) *Ethics and Action*. London: Routledge and Kegan Paul. 8–49.
- Zelényi A. 2005. Interkulturális kommunikáció és multikulturalitás. In: Bradean-Ebinger, N. (szerk.) *Interkulturális tanulmányok. Tanulmánykötet a harvanéves Ódor László tiszteletére*. Budapest: Corvinus Egyetem. 311–317.
- Zusman, V. 2003. Moderne Germanistik und Theorie der interkulturellen Kommunikation. In: Klukas, D.-S. et al. (Red.) *Tagungsband der XX. Germanistikkonferenz des DAAD in Russland an der Staatlichen Pomoren-Universität Archangelsk, 12.05.–15.05.2003, „Germanistik – Wohin?“* Archangelsk: Press-Print. 328–336.